

Bírálat Molnárné Kovács Judit „A viszonyosságon túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz” című akadémiai doktori értekezésére.

Mindjárt a dolgozat elején egy pozitívum: nagyon jónak tartom, hogy a szerző a téma felvázolásával és a problémák felvetésével kezdi a disszertációt. Ez nem csupán orientálja az olvasót, hanem megfogalmazza a válaszra váró kérdéseket. Pontosan tudjuk, hogy mit akar a szerző és azt is, hogy a válaszait milyen szerkezetben képzei el.

Ebben a szellemben íródott az első rész (Az igazságosság problematikája a pszichológiában), mint elméleti bevezető. Széles körű irodalmat dolgoz fel, és szinte minden területet érint, ami szorosan kapcsolódik a témához, elsősorban persze a szociálpszichológián belül. Noha a fejezet összefoglalásában a szerző kitér az igazságosság korábbi tematizálásának (csereelmélet, vezető-beosztott viszony) korlátaira, de nem részletezi, hogy a disszertáció felfogása, irányultsága miben tér el ezektől a korábbi értelmezésektől. Ezt talán jó lett volna mindjárt a dolgozat elején tisztázni.

Általános megjegyzés: a disszertáció sajátos, nem az általában megszokott – vagy legalábbis nem az általam eddig olvasott akadémiai disszertációkhoz hasonló – szerkezetű. Nem a saját kutatások köré szervezi az egyes problémákra adott lehetséges válaszokat, hanem tematikusan halad az egyik tématerületről a másikra, és ebbe mintegy beleilleszti a saját kutatásait. Ez egyrészt nagyon is üdvözlendő, hiszen így egy viszonylag egységes, koherens képet kapunk a vizsgált pszichológiai jelenségről. Ugyanakkor számomra azt a problémát vetette fel, hogy a kutatásainak csak egy töredékét mutatja be a maga teljességében, a legtöbbnek csak az összefoglalását illetve eredményeit közölte, és keveset tudhattunk meg a mintáról, statisztikai elemzésről, a módszertani eljárás részleteiről. Természetesen ezek a kutatások hozzáférhetők, hiszen különböző lapokban publikálták őket. Összességében én el tudom fogadni a disszertációnak ezt a felépítését, annál is inkább, mert a gazdag és részletes leírásaival, értelmezéseivel alkalmat ad az olvasónak a téma beható tanulmányozására.

A második fejezet (Az igazságosságra és igazságtalanságra adott válaszok) is még egy review jellegű összegzés, ahol már megjelenik egy saját kutatás rövid bemutatása. Ez is – mint a disszertáció valamennyi fejezete – logikus felépítést mutat, jól követhető, helyenként bravúros stílusban. A 2. fejezet erénye, hogy a szerző részletesen bemutatja az igazságtalanságra adott stresszválaszok folyamatait és az azokra adott válaszlehetőségeket. Jóé érvel amellest, hogy az ember kifejezetten motivált arra, hogy az igazságtalanság miatt keletkezett feszültséget feloldja.

A 3. fejezet (A rendszerigazolás, mint az igazságtalanságra való válasz elmaradásának lehetséges oka.) szintén egy rövidre szabott bevezető, illetve összefoglaló jellegű szöveg. Ahogy a szerző érvel ez a rész kihagyhatatlan a disszertációból, mert a rendszerigazolás, azaz a status quo védelmére, fenntartására irányuló törekvés, gyakran magyarázatot ad arra, hogy az emberek miért tűrik gyakran a velük szemben elkövetett igazságtalanságot. Ez igaz, ettől függetlenül azért ez a fejezet némiképp eltér a disszertáció fő sodrától. Ugyanakkor nem vitás, hogy egy sor érdekes kérdés kerül itt terítékre, így pl. az áldozatok hibáztatása, és az igazságtalanság észlelése vagy nem észlelése,

A 4. fejezet (Kapcsolatörzés a hatékonysággal szemben: Releváns elméletek és kapcsolódó kutatási megfigyelések korábbi kutatásaimból) egy érdekes elméleti fejtegetéssel kezdődik.

Mi van akkor, ha az emberek észlelik az igazságtalanságot, de nem tesznek semmit, mert úgy érzik, hogy komoly érvek szólnak a nem-cselekvés mellett. Ez tulajdonképpen a kapcsolatiság és a hatékonyság dilemmája: a hatalom bármely formája (pl. vagyon birtoklása) lazítja a társas kapcsolatokat. A talán túl hosszadalmas elméleti fejtegetések után a szerző egy nagyon érdekes hipotézist fogalmaz meg, amely – a témában való ismereteim szerint – egy újszerű megközelítés. Az angolszász-amerikai szakirodalom az igazságtalanságra nem reagáló személyt nagyrészt rendszerigazolónak mutatja be, aki nem a moralitás, hanem az engedelmség alapján cselekszik. A kevésbé individualista kultúrákban ugyanakkor más lehet a helyzet: itt elsősorban a közösségi erények (lojalitás, morális alapok, hűség) követése okozhatja az igazságtalanságot követő válasz hiányát. Mellékesen megjegyzem, hogy azért azon érdemes volna elgondolkodni, hogy napjainkban mennyire érvényes az individualista-kollektivisták megkülönböztetése. A szerző többször is visszatér ehhez a distinkcióhoz, jóllehet ma már ezt sok kritika éri, és számos szakember nem fogadja el, arra hivatkozva, hogy ez a kategóriapáros a valóban létező különbségek leegyszerűsített, sőt félrevezető leírását adja.

A szerző ezen a ponton számos korábbi kutatását mutatja be annak alátámasztása érdekében, hogy a kapcsolat fenntartására irányuló törekvések valóban eredményezhetnek „haszonkiesést”, erőforrás csökkenést, de mégis működőképeseek, mert az alkalmazkodást szolgálják egy olyan helyzetben, ahol figyelembe kell venni a társak igényét. Érdekesek ezek a vizsgálatok, de nem teljesen világos, hogyan kapcsolódnak az igazságtalanságra adott válaszok problematikájához. Persze – nem akarok álnaív lenni – „érezhető” ez a kapcsolat, de véleményem szerint a szerzőnek itt sokkal explicitebbnek és konkrétabbnak kellett volna lennie. Az ugyan sejthető, hogy az említett korábbi vizsgálatok nem az igazságtalanság pszichológiai paradigmájában készültek, de jó lett volna itt egy erősebb elméleti összekötés. Magyarul, annak az alaposabb kifejtése, hogy a kapcsolatiság-hatékonyság miként kapcsolódik az igazságtalanság kutatásokhoz.

Az V. fejezet meglátásom szerint a dolgozat legeredetibb része. Már a cím is felkelti az olvasó figyelmét: „Az észlelt igazságtalanságot viszonzatlanul hagyók nyugalma”. Ez a téma csak érintőlegesen van jelen a nemzetközi szakirodalomban, ezért a szerző ide vonatkozó kutatása valóban originális vállalkozás. Ráadásul a választott módszer is kiváló: egy ún. vendetta-játékon alapuló laboratóriumi kísérlet, ahol mód van a különböző jellegű interperszonális kapcsolatok megfigyelésére. A kísérletet bevezető elméleti rész világos, de azért az olvasó – legalábbis én – nem értettem pontosan, hogy mi is a konkrét feltevés. Más, szóval, hiányoznak a pontos predikciók, a specifikus előrejelzések arra vonatkozóan, hogy mit várunk. Ez a hiányosság a dolgozat más részein is tapasztalható, ahol egy-egy saját kutatás részletes bemutatása történik. A felhasznált statisztikai módszerek, az eredmények és a következtetések viszont nagyon kerek és egységes képet mutatnak. Kiderült, hogy vannak olyan személyek, akiknél ugyan észlelik az igazságtalanságot, de nincs viszontválaszuk, mégis, ennek ellenére az igazságtalanság kiváltotta stressz utáni megnyugvást mutatnak. A következtetések és az értelmezések szépek, de önkéntelenül is felmerül a kérdés, pontosabban két kérdés: vajon milyen személyiségtípussal rendelkeznek a fenti kísérleti személyek, illetve milyen személyiségkarakter állhat a „Béke”, „Harc”, stb. stratégia mögött? A másik kérdés az, hogy mi motiválja ezeket az embereket a viszontválasz elmaradására illetve milyen kognitív vagy szociális mechanizmus eredményezheti azt, hogy mégis képesek legyőzni a stresszt? Kíváncsian várom a szerző elképzeléseit. Bár az ilyen „közvetítő” változók vizsgálata szemmel láthatóan nem volt célja a kutatásnak, mégis érdemes lett volna kitérni az

elemzésükre, legalább néhány releváns nemzetközi szakirodalom ismertetésével. Hozzáteszem, hogy itt azért történt elmozdulás a szerző részéről, hiszen bemutat egy általa vezetett BA szakdolgozó vizsgálatát, amely érdekes eredményeket hozott. . Ebben többek között az szerepel, hogy az igazságtalanságra nem válaszoló személyek „próbálják magukat az igazságtalanságtól érzelmileg eltávolítani, próbálnak megnyugodni, és folytatni a kapcsolatot a sérelem ellenére, mint ha mi sem történt volna”. A fenti kérdések megválaszolása irányába mutat egyébként a szerzőnek az a kutatási eredménye is, miszerint „a stresszválasz (a negatív érzelmek) az igazságtalanul kapott kedvező eredmény esetén inkább közvetíti az igazságtalanság és a romboló válasz kapcsolatát, mint igazságtalanul kapott negatív eredmény esetén”.

A 6. fejezet újra egy irodalmi feldolgozás. A szerző nagyon logikusan felépítve mutatja be azokat az egyéni tényezőket, amelyek az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásolják. Ezen belül az igazságos világba vetett hit, az igazságtalanságra való érzékenység, a proszocialitás, a vallásosság, és a megbocsátási hajlandóság közötti összefüggéseket vizsgálja. Ami itt hiányosságnak érzek – és ez vonatkozik általában is a disszertációra – az az, hogy a szerző kevés figyelmet szentel a közvetítő tényezők szerepének elemzésére. Arra, hogy két tanulmányozott változó között ténylegesen mi teremt kapcsolatot. Hogy egy példával illusztráljam, a fejezetben szerepel az az összefüggés, hogy az igazságos világba vetett hit – illetve ennek sérülése – befolyásolja a proszociális viselkedést. Ezt egy kísérlettel is illusztrálja a szerző, azonban adós marad a válasszal, hogy miért áll fenn ez a kapcsolat. Itt talán érdemes lett volna behozni a kognitív disszonancia fogalmát. A kognitív disszonancia abból fakad, hogy a tapasztalat világa és az elképzelt világ sokszor élesen különbözik egymástól. Nem kellene a világban szenvedésnek és igazságtalanságnak lenni, mégis ezt tapasztaljuk. Ez ahhoz vezet bennünket, hogy megszabaduljunk elménkben az ilyen fajta össze nem illéstől, és az ebből fakadó distressztől. Ennek egyik formája, hogy felajánljuk segítségünket és támogatásunkat azoknak, akiket igazságtalanság vagy szenvedés ért. Véleményem szerint a dolgozat – egyébként vitathatatlanul magas értékén – javíthatott volna, ha a szerző időnként kitekint a szociálpszichológia paradigmatis kereteiből és az összefüggések értelmezésébe más területek eredményét is bevonja. Más szóval, ha több szintű elemzést végez, a pszichológia más területeire is kitekint, és ezeket integrálja.

A módszert illetően hasonló a helyzet a 7. fejezetben leírtakkal. Nagyon érdekes és meggyőző, amit ebben a fejezetben a szerző ír az igazságosság iránti érzékenységről és az igazságtalanságra adott válaszokról. De ő is írja, hogy nagy szükség lenne olyan kutatásokra, amelyek meggyőznek bennünket arról, hogy az igazságosságra való érzékenység valóban az igazságtalanságra való reakciókat jósolják be. Itt az az érzésem, hogy a szerző figyelmét elkerülték azok a számítógépes kísérleti játékokkal végzett kutatások, amelyek erről szólna. Ernst Fehr, Simon Gächter, Urs Fischbacher és mások kutatásairól van szó, amelyek többek között egyértelműen mutatják, hogy azok az emberek, akik érzékenyek a méltánytalan felajánlásokra megvonják együttműködésüket a partnertől, még akkor is, ha ennek nincs számukra egyértelmű haszna (sőt inkább költsége van), és nincs várható pozitív következménye (mert közben pl. a csaló odébbáll). Sőt, neuropszichológiai vizsgálatokat is végeztek ezen a téren, (gondoljunk csak Alan Sanfey klasszikus fMRI kísérleteire), amelyek azt demonstrálták, hogy eltérő agyi területek mutatnak aktivitás növekedést akkor, amikor a kísérleti személy elfogad egy igazságtalan ajánlatot egy cserekapcsolatra nézve, mint akkor, amikor a méltánytalan felajánlást is elfogadja. Tudom persze, hogy ezek a kutatások már túllépnek a szűken vett társas értékorientáció paradigmájának keretein, de azt gondolom, hogy

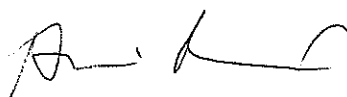
bemutatásuk és a szóban forgó szociálpszichológiai jelenséghez való hozzákapcsolásuk jelentősen gazdagíthatná az ide vonatkozó értelmezéseket.

Úgy gondolom, hogy az eddigi kritikai megjegyzések nem kérdőjelezik meg alapvetően a disszertáció, és általában véve a jelölt eddigi munkájának fő érdemeit. A disszertáció erőnyeit a következő pontokban foglalnám össze:

1. A szerző az adott témakör rendkívül széles elemzését nyújtja, amely nem csupán a hazai, de a nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló. Az igazságtalanság, viszonyosság, proszocialitás összefüggéseinek beható és rendszeres tanulmányozása rendkívül egységessé és koherenssé teszi a disszertációt. A szerző nem elszigetelt, egymáshoz alig kapcsolható kutatási eredményeket mutat be (ahogy azt néhány más disszertáció esetében láttuk), hanem egy egységes elméleti, mondhatnám paradigmaticus keretet vázol fel, és ebben helyezi el, mind a saját, mind mások kutatási eredményeit.
2. Több vizsgálata nem csupán hazai, hanem nemzetközi téren is új eredményeket hozott. Példaként lehetne hozni az 5. vagy 8. fejezetben bemutatott vizsgálatokat, ahol a szerző nagyon eredeti következtetésekre jut, és ezzel gazdagítja a tanulmányozott jelenségre vonatkozó tudásunkat. Ebből kiindulva talán érdemes volna megfontolni e disszertáció tartalmának – persze más formában és stílusban – történő publikálását mind magyar, mind angol nyelven.
3. A szerző nem minden kutatását mutatja be részletesen, ezért számos esetben magából a dolgozathoz nem tudhatjuk meg a módszertan minden vonatkozását. De azt láthatjuk, hogy nem elégszik meg pusztán a kérdőíves módszerekkel és beszámoló elemzésével, hanem az esetek többségében viselkedési outputokat vizsgál. Ez nagy jelentőségű, annál is inkább, mert mintha a jelenlegi pszichológia egyes ágaiban túlságosan is elterjedt volna a kizárólagos kérdőív és egyéb papír-ceruza tesztek használata, amelyek pedig – véleményem szerint – önmagukban nem tudnak hiteles képet nyújtani az ember pszichológiai motivációiról, képességeiről és belső mechanizmusairól. A szerző viszont bátran él a laboratóriumban végzett, mégis „real life” szerű vizsgálati módszerekkel, ahol mód van a tényleges interperszonális kapcsolatok megfigyelésére és elemzésére.

Mindezek alapján messzemenően támogatom, hogy hogy Molnárné Kovács Judit elnyerje az MTA doktora címet.

Pécs, 2022 01 07

Prof. Bereczkei Tamás

MTA doktora